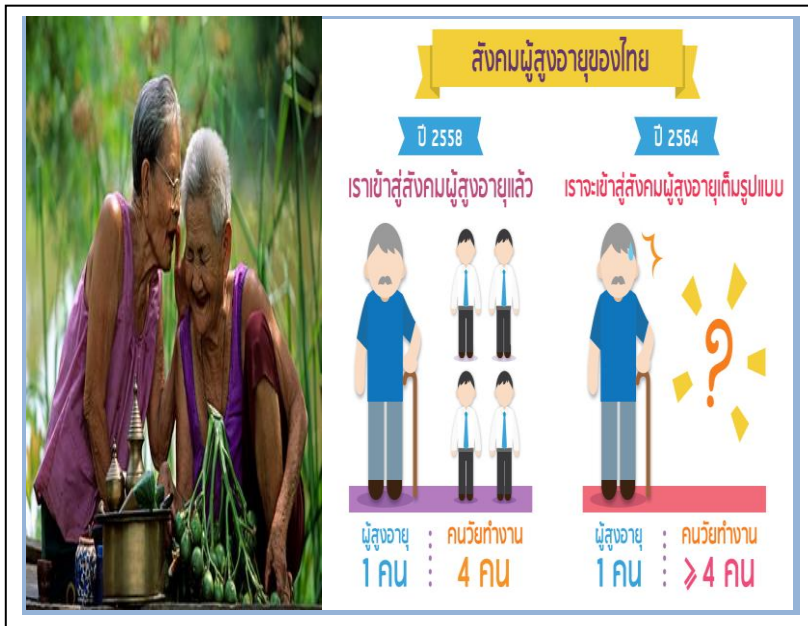

บทความที่ :

Article :

8

**กรอบนโยบายการจัดการโครงสร้างและกระบวนการ
เพื่อมาตรฐานการครองชีพที่ดีของผู้สูงอายุ
ในประเทศไทย**

*The Policy Framework for the Structural
Management and Process for a Good
Standard of Living for Aging People
in Thailand*

เนตรนภิศ ละเอียต* เกษมศานต์ โชตินาครพันธุ์
และเดือนเพ็ญ อีระวรรณวิวัฒน์*****

*Netenapist La-iaad Kasensan Chotinakornpun
and Duanpen Teerawanviwat*

* คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ [Faculty of Public Administration, National Institute of Development Administration]

** คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ [Faculty of Public Administration, National Institute of Development Administration]

***คณะสถิติประยุกต์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ [Faculty of Applied Statistics, National Institute of Development Administration]

บทคัดย่อ

การศึกษากรอบนโยบายการจัดการโครงสร้างและกระบวนการเพื่อมาตรฐานการครองชีพที่ดีของผู้สูงอายุในประเทศไทย มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อค้นหากลยุทธ์การดำรงชีพที่จะนำไปสู่การมีมาตรฐานการครองชีพที่ดีของผู้สูงอายุในประเทศไทย ได้ประยุกต์ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบผสมผสาน (mixed-mode of data collection) ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสัมภาษณ์เชิงกลุ่ม ร่วมกับการวิจัยเอกสาร คือ นโยบายและการดำเนินงานเกี่ยวกับผู้สูงอายุในประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่า การดำเนินงานเพื่อสนับสนุนการดำรงชีพของผู้สูงอายุในระยะต่อไป เป็นสิ่งที่ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องบูรณาการร่วมกัน โดยต้องการวิเคราะห์แยกแยะบริบทด้านความเปราะบางที่นับเป็นความเสี่ยงในการดำรงชีพของผู้สูงอายุ และเสนอให้มีการจำแนกออกเป็น “ความเสี่ยงหรือปัญหาที่สามารถป้องกันแก้ไขได้ด้วยตัวผู้สูงอายุ/ครอบครัว” ผ่านการใช้กลยุทธ์ในการดำรงชีพของผู้สูงอายุ และ “ความเสี่ยงที่ต้องป้องกันแก้ไขโดยระบบ” ที่จะต้องใช้มาตรการชุมชน และนโยบายของรัฐบาลในการเข้ามามีส่วน

คำสำคัญ : กลยุทธ์การดำรงชีพ; สังคมผู้สูงอายุ; นโยบายผู้สูงอายุ

Abstract

The study on the policy framework for the structural management and process for a good standard of living for aging people in Thailand aims to study strategies on Thai aging people and to explore essential key issues which are necessary to promote a good standard of living for people in Thailand. The methodologies used in this study is qualitative research and a mixed-mode of data collection including in-depth interviews, group interviews, and documentary research. The recommendations from this study led to a policy framework on structural and process management to enhance the living standards of aging people. This policy framework includes support for aging people from all involved sectors. The importance of aging peoples' vulnerability and its risks must be taken into account. It could be categorized as a risk or problem that could be protected by aging people themselves or their families with the implementation of strategies to manage aging people's standard of living by employing systems, including community and government policies.

Keywords: Livelihood Strategies; Aging Society; Aging Policy

บทนำ

แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงประชากรในช่วงกว่าทศวรรษที่ผ่านมา จะเห็นว่าประเทศไทยได้กลายเป็นสังคมสูงอายุมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2548 โดยเป็นผลมาจากการลดลงอย่างมากของอัตราการเกิดและชีวิตของคนไทยที่ยืนยาวขึ้น ถึงแม้ว่าสังคมไทยได้รับรู้และตระหนักถึงสถานการณ์สูงวัยของประชากรมาพอสมควรแล้ว แต่สิ่งที่สังคมยังไม่ตระหนักชัด และอาจยังได้รับข้อมูลไม่มากนักคือ โครงสร้างของประชากรไทยจะสูงขึ้นอย่างรวดเร็วในระยะเวลาอันใกล้นี้ เมื่อคลื่นประชากรรุ่นที่เกิดในช่วงปี 2506-2526 หรือที่เรียกว่า “ประชากรรุ่นเกิดล้าน” ซึ่งมีอายุ 30-50 ปีในปี 2556 กำลังเคลื่อนตัวกลายเป็นประชากรสูงอายุกลุ่มใหญ่ภายในอีก 10-20 ปีนี้ ซึ่งจะทำให้ประเทศไทยกลายเป็น “สังคมสูงอายุอย่างสมบูรณ์” (ทวิชวัฒน์ เหล่าสุวรรณ, 2560) ในอีกเพียงไม่ถึงสิบปีข้างหน้า ประมาณปี 2562 และจะเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่ประเทศไทยจะมีผู้สูงอายุมากกว่าเด็กและประชากรสูงอายุจะมีสัดส่วนประมาณ 1 ใน 5 ของประชากรทั้งหมด (คณะกรรมการผู้สูงอายุแห่งชาติ, 2556)

การมีอายุที่ยืนยาวขึ้นนั้น เป็นประเด็นท้าทายที่เปราะบางต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุหลายอย่าง ทั้งทางด้านสุขภาพร่างกาย และการตกอยู่ในภาวะความยากจน ไม่มีรายได้ ในขณะที่การเพิ่มขึ้นของสัดส่วนผู้สูงอายุที่เป็นโรค และการย้ายถิ่นของบุตร ก็ส่งผลให้แบบแผนการอาศัยอยู่ตามลำพังของผู้สูงอายุมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อก้าวเข้าสู่วัยสูงอายุ ผู้สูงอายุโดยทั่วไปจะต้องเผชิญกับภาวะการถดถอยของมาตรฐานการครองชีพ (living standards) ที่มีสาเหตุสำคัญมาจากการลดลงของโอกาสทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุและความเสี่ยงทางด้านสุขภาพ (กุศล สุนทรธาดา, 2553) นั่นเอง

ถึงแม้จะมีข้อมูลเชิงประจักษ์ แสดงถึงการตื่นตัวอย่างต่อเนื่องในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา แต่การเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมสูงวัยนั้น เป็นไปอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง การที่จะทำให้ระบบรองรับที่มีอยู่ สามารถตอบสนองต่อความต้องการของผู้สูงอายุได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนนั้น จำเป็นจะต้องเพิ่มอัตราเร่งให้มากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันซึ่งเป็นไปได้ยาก ดังนั้นการเข้าใจและเข้าถึงผู้สูงอายุให้มากที่สุด จึงเป็น

แนวทางสำคัญในการที่จะช่วยสนับสนุนการพัฒนาระบบเพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุได้อย่างยั่งยืน

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น ว่าการก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ไม่ได้หมายความว่าประชากรไทยจะมีอายุยืนยาวมากยิ่งขึ้นเท่านั้น หากยังเป็นสัญญาณเตือนให้ตระหนักถึงความท้าทายที่จะเกิดขึ้น ทั้งต่อผู้สูงอายุเอง ครอบครัว และชุมชน รวมไปถึงระดับนโยบายครอบคลุมทั้งมิติทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสาธารณสุข ที่ต้องการวางแผนรองรับทั้งในระยะสั้นและระยะยาวต่อไป

การศึกษาในครั้งนี้จึงมีขึ้นเพื่อศึกษากลยุทธ์ในการดำรงชีพเพื่อมาตรฐานการครองชีพที่ดีของผู้สูงอายุไทย โดยได้พัฒนามาจากกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน หรือ Sustainable Livelihood Framework ที่นำเสนอและพัฒนาโดย Department for international development หรือ DFID ของประเทศอังกฤษ ตั้งแต่ ปี 1997 เป็นต้นมา ซึ่งแต่เดิมแนวคิดนี้ใช้เพื่อศึกษาความเข้าใจในธรรมชาติของความยากจน และมีเป้าหมายในการนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาเพื่อลดความยากจนของประชากรโลก โดยแนวทางการดำรงชีพอย่างยั่งยืนนี้อาศัยแนวความคิดหลักคือ การให้ความสำคัญกับคนหรือกลุ่มเป้าหมายในการวิเคราะห์ (people-centered) โดยมองทุกองค์ประกอบแบบองค์รวม (holistic) มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันเพื่อทำความเข้าใจและเรียนรู้จากการเปลี่ยนแปลง (Dynamic) เพื่อสนับสนุนผลในทางบวก และบรรเทาผลในทางลบ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่มีต่อการดำรงชีพ หลักการสำคัญ คือการเริ่มวิเคราะห์ที่ความเข้มแข็งมากกว่าความต้องการ (building on strength) เพื่อที่จะเป็นจุดเชื่อมระหว่างระดับนโยบาย สถาบัน ชุมชน และบุคคล (macro-micro level) โดยประเมินจากความยั่งยืน (sustainability) จาก สภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และสถาบัน (DFID, 1999)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อสำรวจปัญหาและความท้าทายที่ผู้สูงอายุไทยทั้งในเขตเมืองและชนบท กำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน
- 2) เพื่อสำรวจกลยุทธ์การดำรงชีพของผู้สูงอายุไทย
- 3) เพื่อค้นหาประเด็นสำคัญที่จำเป็นสำหรับการส่งเสริมให้ผู้สูงอายุไทยมีมาตรฐานการครองชีพที่ดี
- 4) เพื่อเสนอกรอบนโยบายการจัดการโครงสร้างและกระบวนการ เพื่อมาตรฐานการครองชีพที่ดีของผู้สูงอายุในประเทศไทย

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษานี้ได้ประยุกต์ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบผสมผสาน (mixed-mode of data collection) ได้แก่ การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานด้านผู้สูงอายุในประเทศไทย การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) การสัมภาษณ์เชิงกลุ่ม (group interview) กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informants) ตามกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน เพื่อค้นหากรอบนโยบายการจัดการโครงสร้างและกระบวนการเพื่อมาตรฐานการครองชีพที่ดีของผู้สูงอายุในประเทศไทย โดยมุ่งเน้นการศึกษาความสัมพันธ์ของ 5 องค์ประกอบหลักได้แก่ องค์ประกอบด้านความเปราะบางในการดำรงชีพของผู้สูงอายุ (vulnerability contexts) ทุนหรือสินทรัพย์ที่ผู้สูงอายุใช้ในการดำรงชีพ (livelihood Assets) กลยุทธ์ซึ่งหมายถึง โอกาสและทางเลือกในการดำรงชีพของผู้สูงอายุ (livelihood strategies) โครงสร้างและกระบวนการที่อาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในลักษณะที่เป็นปัจจัยหนุนเสริมและเป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีพของผู้สูงอายุ (policies, institutions, processes) และผลลัพธ์ในการดำรงชีพของผู้สูงอายุ (livelihood outcome) ซึ่งหมายถึงการมีมาตรฐานการครองชีพที่ดี (good living standard) นั้นเอง

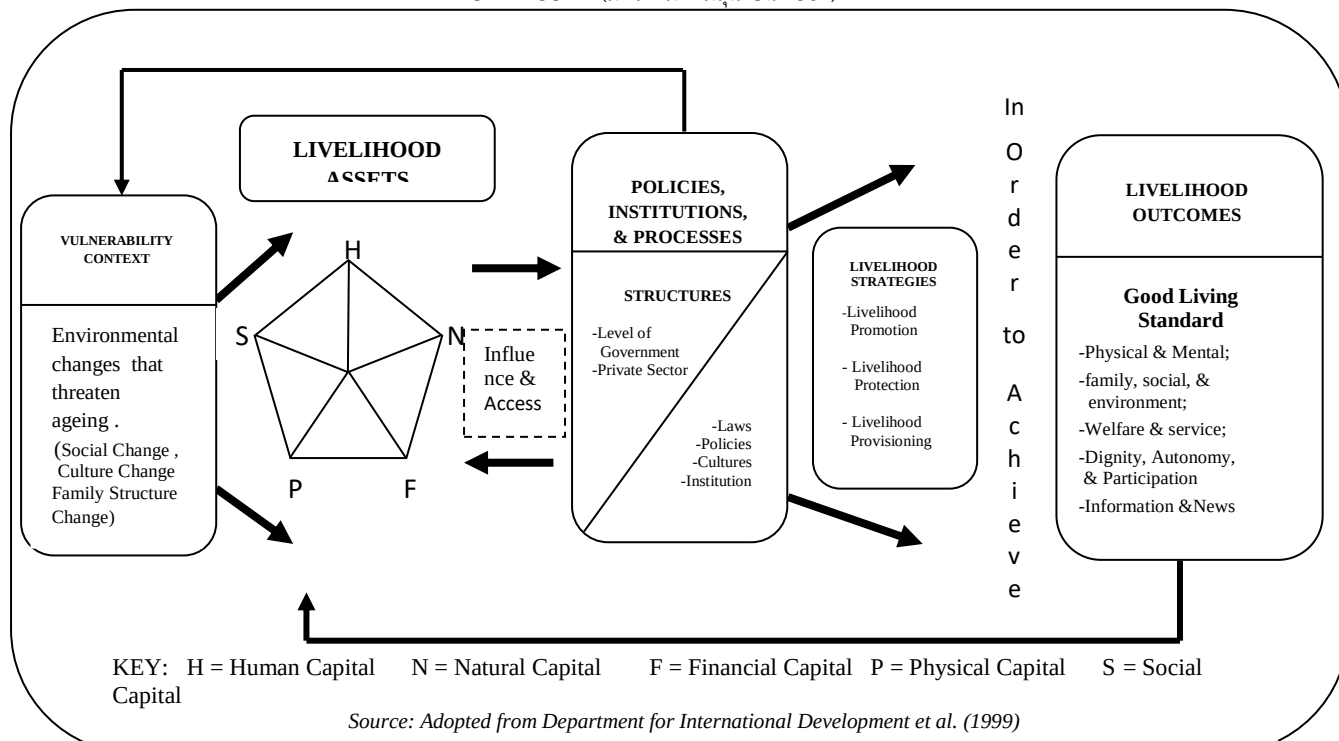
ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญไว้ 2 กลุ่ม ประกอบด้วยตัวแทนผู้สูงอายุทั้งชายและหญิงที่มีอายุระหว่าง 60-79 ปี ที่พักอาศัยอยู่ในเขตเทศบาลและนอกเขตเทศบาลของ 4 จังหวัดหัวเมืองใหญ่ประจำภูมิภาค ได้แก่ เชียงใหม่ กาญจนบุรี ขอนแก่น และสงขลา จำนวน 16 ราย กลุ่มที่ 2 ได้แก่ ตัวแทนคณะกรรมการสาขาสมาคมสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทยประจำจังหวัดหัวเมืองใหญ่ทั้ง 4 จังหวัดข้างต้น ทั้งนี้ผู้วิจัยได้คัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งสองกลุ่ม โดยคำนึงถึงความแตกต่างของวัฒนธรรมในการดำรงชีพของผู้สูงอายุในแต่ละภูมิภาค และความสมัครใจ ความพร้อมในการให้ข้อมูล รวมถึงประสบการณ์ในการทำงานเกี่ยวกับผู้สูงอายุในพื้นที่ ที่จะสามารถถ่ายทอดวิธีการดำรงชีพของผู้สูงอายุ ตลอดจนปัญหาอุปสรรคในการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุที่มีอยู่ได้

เครื่องมือและการตรวจสอบเครื่องมือ เครื่องมือในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (semi-structure question) ซึ่งเป็นคำถามปลายเปิด (Open-ended questions) ที่มีความยืดหยุ่น และเปิดโอกาสให้นักวิจัยสามารถปรับเปลี่ยนถ้อยคำ และลำดับคำถามให้สอดคล้องกับสถานการณ์และบริบทการสัมภาษณ์ได้ โดยในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ แบบสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ “แบบสัมภาษณ์เชิงลึกกับตัวแทนผู้สูงอายุ” และ “แบบสัมภาษณ์เชิงกลุ่มกับตัวแทนคณะกรรมการสาขาสมาคมผู้สูงอายุ” ทั้งนี้ประเด็นคำถามทั้งหมด ได้ผ่านการตรวจสอบความถูกต้อง (verification) ความตรง (validity) และความเชื่อถือได้ (reliability) ด้วยวิธีการสามเส้า (triangulation) จากผู้ทรงคุณวุฒิแล้ว

การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบผสมผสาน (mixed mode of Data collection) โดยในการสัมภาษณ์เชิงลึกนั้น ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (semi-structure question) และการทบทวนเอกสาร (Documentary review) นั้นเพื่อวิเคราะห์ถึงพัฒนาการของนโยบาย ยุทธศาสตร์ ตลอดจนแนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับผู้สูงอายุในประเทศไทย

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้เทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การจัดหมวดหมู่เพื่อการเปรียบเทียบข้อมูล (Typological Analysis) การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และการวิเคราะห์เชิงสาเหตุและผล (Cause-Effect Analysis) เชื่อมโยงข้อมูลตามความสัมพันธ์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในข้อค้นพบตามกรอบแนวคิดที่กำหนด โดยผู้วิจัยได้เริ่มต้นวิเคราะห์จากบริบทด้านความเปราะบางของผู้สูงอายุในประเทศไทย ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคม เศรษฐกิจ และปัจจัยแวดล้อมรอบครั้ว ที่จะส่งผลต่อไปยังการถือครอง/การเข้าถึงทุนการดำรงชีพของผู้สูงอายุ 5 ด้านได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนทางธรรมชาติ ทุนทางการเงิน ทุนทางกายภาพ และทุนทางสังคมที่ผู้สูงอายุมีและถือครองอยู่ในปัจจุบัน

หลังจากนั้นจึงได้ทำการวิเคราะห์องค์ประกอบที่ 3 ตามกรอบแนวคิดคือการวิเคราะห์ถึงอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางนโยบาย โครงสร้าง และกระบวนการที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงต้นทุนในการดำรงชีพของผู้สูงอายุ บริบทด้านความเปราะบางในการดำรงชีพของผู้สูงอายุ และผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นจากการเลือกกลยุทธ์ในการดำรงชีพของผู้สูงอายุ แล้วจึงทำการวิเคราะห์กลยุทธ์ที่ผู้สูงอายุเลือกใช้ในการดำรงชีพ ใน 3 ลักษณะ คือ กลยุทธ์ในเชิงสนับสนุนการดำรงชีพที่ดีขึ้น กลยุทธ์ในเชิงป้องกัน และกลยุทธ์ในการเตรียมความพร้อม เพื่อที่จะได้มาซึ่งการมีมาตรฐานการครองชีพที่ดีของผู้สูงอายุ 5 ด้าน ตามกรอบแนวคิดที่กำหนด

ผลการศึกษา

ความเปราะบางในการดำรงชีพของผู้สูงอายุ ตามที่ผู้วิจัยได้จำแนกบริบทด้านความเปราะบางที่เป็นปัญหาอุปสรรคและความท้าทายในการดำรงชีพของผู้สูงอายุ คือความเปราะบางของผู้สูงอายุที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของมิติด้านสังคม (Social Changes) ด้านเศรษฐกิจ (Economic Changes) และด้านโครงสร้างครอบครัว (family changes) นั้น ผลการศึกษาปรากฏดังนี้

(1) **ความเปราะบางที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม** ประการแรกคือ การที่ผู้สูงอายุปฏิเสธความแก่/ยอมรับไม่ได้ว่าตนเองเป็นผู้สูงอายุแล้ว การยึดติดกับสถานะเดิมทางสังคมเดิมของตน ความรู้สึกวิตกกังวล/ไม่มั่นใจในตนเอง การไม่มีเพื่อน/คนรู้จักในวัยเดียวกันที่จะพูดคุยกันอย่างเข้าใจได้ และประการสุดท้ายคือการที่ผู้สูงอายุเกิดความรู้สึกว่าคนสมัยนี้ไม่เหมือนเดิม/ไม่ให้เกียรติผู้สูงอายุ ความเปราะบางเหล่านี้ ส่งผลกระทบต่อความรู้สึกนึกคิดของผู้สูงอายุ และเป็นปัจจัยกระตุ้นที่ทำให้ผู้สูงอายุพยายามแยกตัวเองออกจากสังคมเร็วขึ้น เพื่อให้หลุดพ้นจากสถานะที่เป็นอยู่ (Atchley, R.C., 1994) เนื่องจากไม่สามารถทนรับมือกับสิ่งเหล่านี้ได้ จนทำให้ “เกิดความรู้สึกไม่มีคุณค่าและศักดิ์ศรี สอดคล้องกับที่ วิจารณ์ท์ ม่วงสกุล (2558) กล่าวว่าสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป มีความทันสมัยมากขึ้นอาจทำให้ผู้สูงอายุก้าวตามเทคโนโลยีไม่ทัน และอาจเกิดความรู้สึกว่าตนเองไม่มีคุณค่าได้

(2) **ความเปราะบางที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านสภาพเศรษฐกิจ** ในกรณีนี้ ผู้สูงอายุเห็นว่าเป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีพมากที่สุด ประกอบด้วย “การที่ผู้สูงอายุว่างงาน/ไม่มีงานประจำที่มีรายได้” ประการที่ 2 “การที่รายได้จากการทำงาน/การประกอบอาชีพ ไม่เพียงพอสำหรับใช้จ่ายในชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุ” ประการที่ 3 “การที่เงินสวัสดิการ/เบี้ยยังชีพ ไม่พอใช้จ่าย” ประการที่ 4 “การที่ผู้สูงอายุต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นเรื่องค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน” และประการที่ 5 “การที่ผู้สูงอายุไม่มีเงินออมไว้ใช้ในยามจำเป็น” ซึ่งในกรณีนี้ Blieszner, R., & Adams, R. G. (1992) อธิบายว่าการรักษามาตรฐานการดำรงชีพไว้แม้ว่าจะมีอายุที่เพิ่มขึ้น

ผู้สูงอายุจะต้องอาศัยเบี้ยบำนาญ เงินเก็บ หรือพึ่งพาลูกหลานหรือญาติพี่น้อง ไม่ว่าจะอย่างไร ผู้สูงอายุก็ต้องทำงานเลี้ยงชีพ เพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ซึ่งหากผู้สูงอายุต้องการผลลัพธ์การดำรงชีพที่ดี แล้วก็ต้องหาหนทางในการดำรงชีพเพื่อต่อสู้กับความเปราะบางเหล่านี้ให้ได้

(3) ความเปราะบางที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัว เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านสถานะเศรษฐกิจของผู้สูงอายุและครอบครัว ในปัจจุบัน ประการแรกคือ “การที่ผู้สูงอายุต้องพักอาศัยอยู่ตามลำพังเนื่องจากคู่สมรสเสียชีวิต หรือการที่ต้องพักอาศัยอยู่กับคู่สมรสที่เป็นผู้สูงอายุด้วยกันตามลำพัง” ประการที่ 2 “การที่ผู้สูงอายุต้องรับภาระในการเลี้ยงดูบุตรหลานแต่เพียงลำพัง” ประการที่ 3 “ความไม่เข้าใจกันของคนในครอบครัวจากช่องว่างระหว่างวัย” ประการที่ 4 “มีความจำเป็นต้องไปพักอาศัยอยู่กับคนอื่นเนื่องจากไม่มีคนดูแล” และประการที่ 5 “การทำกิจกรรมร่วมกันของครอบครัวลดลง” ทั้งนี้ผลการศึกษาของ อรทัย อาจอ่ำ (2553) ระบุว่า การมีหรือไม่มีคุณค่าของผู้สูงอายุในสังคมได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครัวเรือนแบบข้ามรุ่น และการอยู่ตามลำพังของผู้สูงอายุ รวมถึงภาวะด้านสุขภาพ ที่หากสังคม ไม่มีการเตรียมพร้อมรับมือกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวต่อการดูแลผู้สูงอายุ

ปัจจัย/ขีดความสามารถที่สนับสนุนการดำรงชีพของผู้สูงอายุ ตามกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน ทูนในการดำรงชีพของผู้สูงอายุหมายถึง ทูนที่ผู้สูงอายุนำมาใช้ในการดำรงชีพ ประกอบด้วย ทูนมนุษย์ ทูนทางธรรมชาติ ทูนทางสังคม ทูนทางกายภาพ และทุนทางการเงิน ผลการศึกษาปรากฏดังต่อไปนี้

(1) การถือครอง/การเข้าถึงทุนมนุษย์ของผู้สูงอายุ ทุนมนุษย์ที่ผู้สูงอายุมี และสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพ ได้แก่ ความมีคุณธรรม จริยธรรม การรักษานับถือธรรมเนียมประเพณี และการมีวิถีปฏิบัติ เพื่อดำรงตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับบุตรหลานและคนในชุมชนได้เคารพนับถืออย่างสม่ำเสมอ รวมถึง การที่ผู้สูงอายุมีความรู้ ความสามารถ และทักษะประสบการณ์ในการดำรงชีพ ที่ได้รับการยอมรับ

และเป็นประโยชน์ต่อคนในชุมชน ทั้งที่เกิดจาก “การถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น” และที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ จาก “การเรียนรู้ ผึกฝนด้วยตนเอง จากการประกอบอาชีพหรือจากความสนใจ” ของผู้สูงอายุเอง โดยผู้สูงอายุในเขตชนบทมักจะมีลักษณะเด่นเฉพาะในการได้รับการถ่ายทอด ทักษะความรู้ ความสามารถในการประกอบอาชีพ และรูปแบบการดำรงชีพจากปู่ย่าตายายที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา เช่น การทำนา/ทำการเกษตรทั่วไป รวมถึง งานดนตรี การทำอาหาร และงานศิลปวัฒนธรรมทั้งหลาย ในขณะที่ผู้สูงอายุในเมือง ถึงแม้จะได้รับการถ่ายทอดมาบ้าง แต่โดยส่วนใหญ่แล้วทักษะ ความรู้ ความสามารถที่ใช้ในการประกอบอาชีพ มักจะเกิดจากการเรียนรู้ ผึกฝนจากความสนใจของตนเองมากกว่า ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการมีวิถีการดำรงชีพที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อม และสังคมวัฒนธรรม ของเมืองกับชนบทก็เป็นได้

(2) การถือครอง/การเข้าถึงทุนทางการเงินของผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุส่วนใหญ่จะมีการเก็บออมเงินไว้ใช้ ในจำนวนที่มากน้อยแตกต่างกัน ผู้สูงอายุที่เคยทำงานประจำมาก่อน จะมีรูปแบบการออมเงินที่หลากหลาย เช่น การฝากธนาคาร การซื้อพันธบัตรรัฐบาล การซื้อประกันชีวิต รวมถึงเงินออมในรูปของเงินบำนาญบำนาญ เมื่อเกษียณอายุแล้วสามารถนำมาใช้จ่ายเป็นชีวิตประจำวันได้ ในขณะที่ผู้สูงอายุที่ประกอบอาชีพอิสระ ค้าขาย หรือเกษตรกร จะมีทุนทางการเงินที่อยู่ในรูปของเงินหมุนเวียนเพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวันเท่านั้น แต่อาจจะมีการเก็บออมอยู่บ้างก็คือการเก็บเงินสดไว้กับตัวเองที่บ้าน หรือการซื้อเครื่องประดับที่มีค่าเช่น ทองคำ เก็บไว้แหล่งที่มาของทุนทางการเงินของผู้สูงอายุ คือได้มาจากการทำงาน/การประกอบอาชีพ ได้จากบุตรหลาน/คนในครอบครัวให้ไว้เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายประจำวัน และเงินสวัสดิการที่ได้จากหน่วยงานของรัฐ หรือกองทุนที่ผู้สูงอายุเป็นสมาชิก เช่น เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ เงินปันผลจากกองทุนผู้สูงอายุของชุมชน เป็นต้น ทั้งนี้ ผู้สูงอายุมักจะใช้ทุนทางการเงินที่มีอยู่เป็นค่าใช้จ่ายสำหรับภาษีสังคม เป็นเงินหมุนเวียนประกอบอาชีพ และการใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ในขณะที่ทุนทางการเงินที่อยู่ในรูปของเงินออมนั้น

ส่วนใหญ่ไม่ได้เก็บไว้เพื่อตัวเอง แต่มักตั้งใจว่าจะเก็บไว้เป็นทุนสำรองให้ลูกหลานไว้ใช้จ่ายเมื่อยามจำเป็น หรือยามเดือดร้อน

(3) การถือครอง/การเข้าถึงทุนทางสังคมของผู้สูงอายุ ทุนทางสังคมที่ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ทั้งในเขตเมืองและนอกเขตเมืองมี คือการร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่มหรือชมรมอย่างน้อย 1 แห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งชมรมที่มีการจัดสรรเงินปันผลให้กับสมาชิก เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสหกรณ์ หรือกลุ่มอาชีพที่มีอยู่ในชุมชน โดยหวังว่าเงินปันผลเหล่านี้จะเป็นทุนสำรองเพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวันของตนได้อีกทางหนึ่ง ในขณะที่การเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มที่มีการร่วมกันทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นการทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดูแลผู้สูงอายุด้วยกัน และพบว่าผู้สูงอายุในเขตเมืองที่เคยทำงานประจำมาก่อน มักจะมีแรงจูงใจในการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม มากกว่าผู้สูงอายุที่ประกอบอาชีพส่วนตัวที่ยังคงต้องทำงานอยู่ในปัจจุบัน ที่มักจะไม่ค่อยให้ความสนใจในการเข้าร่วมกิจกรรมในลักษณะดังกล่าวมากนัก อย่างไรก็ตามผู้สูงอายุส่วนใหญ่เห็นตรงกันว่า การได้เข้าไปร่วมกลุ่มทำกิจกรรมเป็นการเริ่มต้นชีวิตในวัยสูงอายุ ทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกว่าคุณค่าและมีประโยชน์ต่อสังคม และเป็นการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น อีกด้วย

(4) การถือครอง/การเข้าถึงทุนทางธรรมชาติของผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุทั้งในเขตเมืองและชนบทมีความคล้ายคลึงกันในเรื่องการถือครองทุนทางธรรมชาติที่เป็นของส่วนตัว คือ “ที่ดิน” หากแต่มีความแตกต่างกันในเรื่องการใช้ประโยชน์จากที่ดินที่มีอยู่ ผู้สูงอายุในเขตชนบทหรือนอกเมืองนั้น นอกจากจะใช้ที่ดินเป็นพื้นที่ในการปลูกสร้างบ้านพักอาศัยแล้ว ยังใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพ สร้างรายได้ให้กับตนเองและครอบครัว ในขณะที่ผู้สูงอายุในเมือง มักจะใช้ประโยชน์จากที่ดินเพียงเพื่อปลูกสร้างบ้านที่พักอาศัยเท่านั้น เช่นเดียวกับที่เมื่อพิจารณาการเข้าถึง ทุนทางธรรมชาติที่เป็นของสาธารณะหรือส่วนรวมที่พบว่า ผู้สูงอายุในเมืองจะมีข้อจำกัดเรื่องการเข้าถึงทุนทางธรรมชาติ เนื่องจากสภาพแวดล้อมไม่เอื้ออำนวย และพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่พักอาศัย ไม่มีที่สาธารณะหรือทรัพยากรธรรมชาติใดที่จะสามารถใช้ประโยชน์ได้มากนัก

ในขณะที่ผู้สูงอายุในเขตชนบท มีข้อได้เปรียบในเรื่องความหลากหลายของทุนทางธรรมชาติที่จะสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ เช่น ป่าชุมชน ที่ดิน หุ่น และแหล่งน้ำตามธรรมชาติ รวมถึงแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ และไม่เคยพบว่า มีปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรเหล่านี้ร่วมกัน ถึงแม้จะเกิดปัญหาขาดแคลนในบางช่วงเนื่องจากสภาพดินฟ้าอากาศตามฤดูกาล แต่คนในชุมชนก็เข้าใจและแบ่งปันกันอย่างเท่าเทียม ไม่มีการแก่งแย่งในการเข้าไปใช้ประโยชน์แต่อย่างใด

(5) การถือครอง/การเข้าถึงทุนทางกายภาพของผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุเขตเมืองจะมีโอกาสในการเข้าถึงทุนทางกายภาพ หรือสิ่งอำนวยความสะดวกที่หลากหลายกว่าผู้สูงอายุที่อยู่ในเขตชนบทนอกเมือง เช่น สถานที่สำหรับออกกำลังกาย ร้านขายของสวัสดิการ ห้องสมุดชุมชน แหล่งสมาคมเพื่อทำกิจกรรมสำหรับผู้สูงอายุ เป็นต้น หากแต่มีข้อสังเกตเพิ่มเติมในเรื่องของการเข้าไปใช้ประโยชน์จากสิ่งอำนวยความสะดวกเหล่านี้ ที่พบว่าผู้สูงอายุส่วนใหญ่จะไม่ค่อยให้ความสำคัญ และเข้าไปใช้ประโยชน์มากนัก โดยอาจเป็นเพราะสิ่งอำนวยความสะดวกที่จัดสร้างขึ้นเหล่านี้ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและความต้องการของผู้สูงอายุ รวมถึงความไม่เข้าใจว่าจะสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากสิ่งเหล่านี้ได้อย่างไร ก็เป็นไปได้

ถึงแม้จะมีความแตกต่างในลักษณะที่เป็นข้อได้เปรียบ-เสียเปรียบในการถือครอง/การเข้าถึงเพื่อใช้ประโยชน์จากทุนในการดำรงชีพแต่ละประเภท แต่ด้วยทุนในการดำรงชีพที่ผู้สูงอายุมีอยู่ ผสมกับบริบททางสังคมวัฒนธรรมของไทยได้เข้าไปช่วยพยุงให้ผู้สูงอายุสามารถก้าวผ่านปัญหาอุปสรรคและความท้าทายที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของโลกภายนอกได้อย่างมีคุณค่าและศักดิ์ศรีและช่วยค้ำจุนให้ผู้สูงอายุยังคงดำรงสถานะเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณค่าของสังคมไทย ได้อย่างที่เป็นมา อย่างไรก็ตาม สังคมยังคงต้องพยายามทำความเข้าใจในเชิงบวกต่อผู้สูงอายุ และสนับสนุนให้ผู้สูงอายุมีการเตรียมการในการพึ่งพาตนเอง (อรทัย อาจอ่ำ, 2553) รวมถึงการเสริมสร้างคุณค่าของผู้สูงอายุ เพื่อให้สังคมได้ตระหนักในคุณค่าของผู้สูงอายุร่วมกัน

กลยุทธ์ในการดำรงชีพที่ผู้สูงอายุใช้อยู่ในปัจจุบัน ตามกรอบแนวคิดการ

ดำรงชีพอย่างยั่งยืน กลยุทธ์ในการดำรงชีพของผู้สูงอายุ หมายถึง ทางเลือก โอกาส หรือวิธีการ ที่ผู้สูงอายุใช้ในการดำรงชีพ โดยกลยุทธ์ในการดำรงชีพ อาจจะมี ความแตกต่างหลากหลายไปตามลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ รวมถึงปัจจัยทางด้านโครงสร้างและกระบวนการในการสนับสนุนการดำรงชีพของผู้สูงอายุ การศึกษาครั้งนี้แบ่ง กลยุทธ์การดำรงชีพของผู้สูงอายุเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลยุทธ์ที่จะส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น(Livelihood Promotion) กลยุทธ์ที่จะช่วยสร้างภูมิคุ้มกันเพื่ออนาคตที่ดีของผู้สูงอายุ (Livelihood Protection) และกลยุทธ์ในการเตรียมความพร้อมสำหรับสถานการณ์ฉุกเฉินและความจำเป็นเร่งด่วน ที่อาจเกิดขึ้นในชีวิตของผู้สูงอายุ (Livelihood Provision) ดังนี้

(1) กลยุทธ์ที่จะส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น หมายถึงวิธีการ แนวทาง หรือแผนการที่ผู้สูงอายุได้ปฏิบัติหรือเตรียมการไว้เพื่อให้ตนเองมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น พบว่าผู้สูงอายุใช้ “กลยุทธ์ 5 ต้อง” เพื่อให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยวิธีการแรกได้แก่ “ต้องต่อสู้กับความแก่” คือการที่ผู้สูงอายุพยายามพึ่งตนเองในการใช้ชีวิตประจำวัน พยายามทำทุกอย่างด้วยตนเองให้มากที่สุด เพื่อไม่ให้เป็นการเกะกะคนรอบข้าง โดยเห็นว่าการทำแบบนี้ทำให้มีความสุขและมีกำลังใจที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไปอย่างเข้มแข็ง ประการที่ 2 “ต้องสร้างคุณค่าให้กับตนเอง” คือการที่ ผู้สูงอายุตระหนักในคุณค่าและศักดิ์ศรีของตนเอง มีความมั่นใจที่จะเอาตัวเองออกไปมีส่วนร่วมกับสังคมภายนอก ประการที่ 3 “ต้องสร้างประโยชน์ให้ส่วนรวม ” ด้วยการไปร่วมกิจกรรมในเชิงบำเพ็ญประโยชน์ให้กับชุมชนและสังคม เช่น การเข้าร่วมกิจกรรมงานบุญงานประเพณีตามท้องถิ่น การถ่ายทอดภูมิปัญญา การไปช่วยอบรมให้ความรู้ การไปช่วยบรรยาย หรือการลงพื้นที่ช่วยเหลือผู้สูงอายุด้วยกัน โดยเห็นว่าการทำกิจกรรมดังกล่าวนอกจากจะเป็นการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ได้พบปะผู้คนหลายวัยแล้ว ยังเป็นการสร้างคุณค่าให้กับตนเองผ่านการเอื้อประโยชน์ให้กับผู้อื่นอีกด้วย ประการที่ 4 “ต้องตามล่าหาความฝัน” คือการที่ผู้สูงอายุได้ลงมือทำในสิ่งที่ตั้งใจไว้ว่า

จะต้องทำ แต่ยังหาโอกาสไม่ได้ก่อนหน้านี้ เมื่อเป็นผู้สูงอายุแล้ว มีเวลามากขึ้นแล้วจึงสามารถลงมือทำสิ่งเหล่านั้นได้ และประการสุดท้าย “ต้องปล่อยวางหัวโขน” ในที่นี้หมายถึงการที่ผู้สูงอายุปล่อยวางและไม่ยึดติดกับสถานภาพทางสังคมของตนเอง โดยเห็นว่าการทำแบบนี้จะช่วยลดช่องว่างในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น และทำให้ได้รับการยอมรับจากผู้อื่นมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มผู้สูงอายุด้วยกัน

(2) กลยุทธ์ที่จะช่วยสร้างภูมิคุ้มกันเพื่ออนาคตที่ดี หมายถึง วิธีการ แนวทาง หรือแผนการที่ผู้สูงอายุได้มีการปฏิบัติหรือเตรียมการไว้เพื่อสร้างความมั่นคงและป้องกันความไม่มั่นคงในการดำเนินชีวิตของตน ผลการศึกษาเชิงคุณภาพพบว่า ผู้สูงอายุมี “กลยุทธ์ 5 สร้าง” เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้กับอนาคต ประการแรกคือ “สร้างภูมิคุ้มกันสุขภาพ” ด้วยการเลือกรับประทานอาหารที่มีประโยชน์ ออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอ พักผ่อนอย่างเพียงพอ และการค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพร่างกาย ประการที่ 2 “สร้างภูมิคุ้มกันจิตใจให้เข้มแข็ง” คือ การปล่อยวางไม่ยึดติดกับอดีตที่ผ่านมา และสร้างเป้าหมายใหม่ที่ท้าทายกับวัยสูงอายุ ประการที่ 3 “สร้างภูมิคุ้มกันทางการเงิน” คือการออมเงินในรูปแบบที่หลากหลาย การใช้จ่ายเฉพาะเรื่องที่จำเป็น การทำบัญชีรายรับรายจ่าย และการวางแผนการใช้จ่ายเงินอย่างเหมาะสม ประการที่ 4 “สร้างภูมิคุ้มกันทางสังคม” คือการที่ผู้สูงอายุออกจากโลกส่วนตัวเข้าไปมีส่วนร่วมกับการทำกิจกรรมกับผู้อื่นทั้งกิจกรรมการบำเพ็ญประโยชน์ และกิจกรรมสันทนาการ ซึ่งนับเป็นการส่งเสริมการใช้เวลาว่างอย่างสร้างสรรค์ได้อีกทางหนึ่ง และประการสุดท้าย “สร้างภูมิคุ้มกันทางด้านอาชีพ” ในกรณีนี้ผู้สูงอายุมองว่าตราบเท่าที่ยังมีแรงทำงานได้ก็ควรทำงานต่อไป โดยเห็นว่าการทำงานหรือการประกอบอาชีพนอกจากจะช่วยสร้างรายได้แล้ว ยังทำให้ผู้สูงอายุไม่หมกมุ่น หดหู่ และไม่เกิดความรู้สึกว่า “ตนเองว่างงาน ไม่มีอะไรทำ” อีกด้วย

(3) กลยุทธ์ในการเตรียมความพร้อมสำหรับสถานการณ์ฉุกเฉินและความจำเป็นเร่งด่วน หมายถึงวิธีการ แนวทาง หรือแผนการที่ผู้สูงอายุได้มีการปฏิบัติหรือเตรียมการไว้เพื่อรับมือ หรือบรรเทาผลกระทบที่อาจจะเกิดจากสถานการณ์ฉุกเฉินที่

ไม่คาดคิด โดยเฉพาะ “วิกฤตสุขภาพและวิกฤตทางการเงิน” ดังนั้นผู้สูงอายุจึงมี “กลยุทธ์ 5 เตรียม” เพื่อรับมือในเรื่องนี้ ประการแรก “เตรียมกาย” คือการเตรียมความพร้อมด้านสุขภาพร่างกาย ด้วยการหมั่นไปพบแพทย์เพื่อตรวจเช็คสุขภาพอย่างสม่ำเสมอเพื่อตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายและเพื่อรับคำแนะนำจากแพทย์ผู้เชี่ยวชาญ และการรับประทานอาหารที่มีประโยชน์ การพักผ่อน การออกกำลังกายอย่างเหมาะสม ประการที่ 2 “เตรียมใจ” คือการฝึกฝนจิตใจให้คุ้นเคยกับการเปลี่ยนแปลงสภาวะแวดล้อมรอบตัว ด้วยการหมั่นฝึกสมาธิ การทำจิตใจให้สงบ รวมถึงการพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้อื่น ที่จะช่วยให้เกิดความตระหนักในความเปลี่ยนแปลงและใช้ชีวิตอย่างมีสติและไม่ประมาท ประการที่ 3 “เตรียมคนดูแล” ในกรณีนี้เป็นการเตรียมความพร้อมสำหรับสถานการณ์ที่ผู้สูงอายุอาจจะไม่สามารถรับมือได้ตามลำพัง จำเป็นต้องได้รับการช่วยเหลือจากผู้อื่นอย่างทันท่วงที เช่น ในกรณีเจ็บป่วยฉุกเฉิน โดยผู้ที่ไวใจมากที่สุดคือบุตรหลานหรือคนในครอบครัวเดียวกัน โดยการเตรียมพร้อมเรื่องการติดต่อสื่อสาร การพักอาศัยอยู่ใกล้ติดกับบุตรหลานและการพูดคุยกับบุตรหลานเกี่ยวกับภาวะสุขภาพของตนเองอยู่เสมอ เพื่อให้มีข้อมูลและเตรียมความพร้อมในเบื้องต้นอีกทางหนึ่ง ประการที่ 4 “เตรียมเงิน” คือการเตรียมเงินสดพกติดตัวหรือเก็บไว้ในที่ปลอดภัยที่สามารถหยิบใช้ได้ทันที หรือการฝากเงินสดไว้กับบุตรหลานใกล้ตัวที่ไวใจได้ ทั้งนี้จำนวนเงินสดที่เก็บไม่ควรเป็นจำนวนที่มากนัก ควรเก็บไว้เพื่อใช้จ่ายเฉพาะหน้าแบบเร่งด่วนเท่านั้น ประการที่ 5 “เตรียมข้อมูล” คือการติดตามข่าวสารบ้านเมืองอยู่เสมอ เพื่อให้ทราบการเปลี่ยนแปลงของโลกภายนอก เช่น ภัยธรรมชาติ อาชญากรรม การแพร่ระบาดของโรค เพื่อเตรียมรับมือกับผลกระทบที่อาจจะแพร่ขยายในวงกว้างและสร้างผลกระทบรุนแรงมาถึงตัวได้

ผลการศึกษาในครั้งนี้ สอดคล้องกับผลการศึกษาของ เกรียงศักดิ์ โรจน์ศิริ เสถียร (2553) ได้ศึกษาวิถีชีวิตผู้สูงอายุในสวีเดนต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน ที่พบว่าผู้สูงอายุมีวิธีการในการจัดการกับการดำเนินชีวิตประจำวันของตนเองใน 3 ประการ

ได้แก่ “การจัดการและควบคุมสิ่งต่างๆ ได้ตามความต้องการของตนเอง” ประการที่สองที่ผู้สูงอายุในสวีเดนใช้คือ “การปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์” และประการสุดท้าย ผู้สูงอายุสวีเดนใช้ “การยอมรับสภาพตนเอง” ในกรณีนี้จะเป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่ไม่สามารถทำทุกอย่างได้ด้วยตนเอง จะมีการปรับตัวและมองหาการสนับสนุนหรือความช่วยเหลือจากภายนอก และจะเข้าสู่ความเจ็บบงบ โดยเน้นการสนองตอบทางอารมณ์ มากกว่าการมุ่งจัดการปัญหาที่เผชิญอยู่ด้วยตนเอง ซึ่งนับว่าเป็นการเลือกกลยุทธ์ในการดำรงชีพที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของแต่ละสังคม ได้เป็นอย่างดี

โครงสร้างและกระบวนการสนับสนุนการดำรงชีพของผู้สูงอายุ ตามกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (DFID, 1999) โครงสร้างหมายถึง องค์กรสถาบัน หรือกลไก ทั้งระดับสาธารณะ(รัฐบาล) และระดับเอกชน (ภาคประชาสังคม) กระบวนการ หมายถึง ส่วนขับเคลื่อนโครงสร้าง ทั้งนโยบาย กฎหมาย มาตรการ ข้อกำหนด ตลอดจนวัฒนธรรมพื้นถิ่นที่มีผลกระทบโดยตรงต่อการเลือกกลยุทธ์ในการดำรงชีพของผู้สูงอายุ

องค์กรที่เป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินงานเกี่ยวกับผู้สูงอายุในประเทศไทยอย่างจริงจัง และมีบทบาทสำคัญมาจนถึงปัจจุบันก็คือ “คณะกรรมการผู้สูงอายุแห่งชาติ (พ.ศ.2525)” หลังจากนั้นจึงได้มีการกำหนดโครงสร้างของส่วนราชการเพื่อรองรับการดำเนินงานด้านผู้สูงอายุขึ้นมาอีกหลายส่วน เช่น “กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (พ.ศ.2545)” ที่กำหนดให้มีหน่วยงานในสังกัด 3 หน่วยงานรับผิดชอบการดำเนินงานด้านผู้สูงอายุ ได้แก่ สำนักงานปลัดกระทรวง กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ และ สำนักงานส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์สิทธิเด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาส และล่าสุดในปี พ.ศ.2558 ได้มีการก่อตั้ง “กรมกิจการผู้สูงอายุ” ขึ้น เพื่อรับผิดชอบโดยตรงในการกิจเกี่ยวกับการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพ การจัดสวัสดิการ การคุ้มครองพิทักษ์สิทธิผู้สูงอายุ และการปฏิบัติงานในพื้นที่เป้าหมาย ภายใต้การบูรณาการความร่วมมือของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง โดยมีกลไกสำคัญคือ

“องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น” และ “ชมรมผู้สูงอายุ” เป็นแกนหลักในการดำเนินงานในรูปแบบ “หุ้นส่วนในงานพัฒนาด้านผู้สูงอายุ”

ในขณะที่ในส่วนของกระบวนการนั้น พบว่าประเทศไทยได้มีแผนการดำเนินงานที่เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนเมื่อ พ.ศ.2525 ซึ่งก็คือ “แผนพัฒนาผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2525-2544)” และในช่วงเวลาตามแผนฉบับแรกนี้ได้มีการออกนโยบาย มาตรการ และโครงการเกี่ยวกับผู้สูงอายุขึ้นมาอีกหลายประการ เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงานที่สอดคล้องกับแผนพัฒนาผู้สูงอายุฉบับที่ 1 ดังกล่าว เช่นโครงการสวัสดิการเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ (พ.ศ.2536) การออกกฎหมายคุ้มครองผู้สูงอายุ (พ.ศ.2538) การกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พ.ศ.2540) ปฏิญญาผู้สูงอายุไทย (พ.ศ.2542) หลังจากนั้นจึงได้มีการจัดทำ “แผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 2” ต่อเนื่องจากฉบับแรก ซึ่งครอบคลุมห้วงเวลา พ.ศ.2545-2564 การออกพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ.2546 การออก “แผนผู้สูงอายุแห่งชาติฉบับที่ 2 (พ.ศ.2545-2564) ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 1 พ.ศ.2552” และพระราชบัญญัติกองทุนการออมแห่งชาติ พ.ศ.2554 ตามลำดับ (กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2554)

นอกจากนี้ โครงสร้างและกระบวนการที่ส่งผลโดยตรงในการสนับสนุนการดำรงชีพของผู้สูงอายุในประเทศไทยนั้น แบ่งออกได้เป็น 2 ระดับคือ “นโยบายรัฐบาล” ที่รับผิดชอบดำเนินการโดยรัฐบาล และ “มาตรการชุมชน” ที่รับผิดชอบโดยชมรมผู้สูงอายุ และเครือข่ายภาคประชาสังคมที่ทำงานร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อสนับสนุนการดำรงชีพของผู้สูงอายุในระดับหมู่บ้าน/ชุมชน ผลการศึกษา พบว่า การสนับสนุนผู้สูงอายุในระดับรัฐบาลที่เห็นผลอย่างเป็นรูปธรรม และอยู่ในการรับรู้ของผู้สูงอายุ ประกอบด้วย การส่งเสริมให้ผู้สูงอายุได้รับความรู้ด้านสุขภาพ และการป้องกันดูแลตัวเองในเบื้องต้น การส่งเสริมเกี่ยวกับการประกอบอาชีพและการหารายได้ ตามความสมัครใจของผู้สูงอายุ การให้เบี้ยยังชีพ/เงินสวัสดิการ/เงินสงเคราะห์ เพื่อให้ผู้สูงอายุใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน การสนับสนุน/

ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุสามารถเข้าถึงสื่อและข่าวสารทุกประเภทตามความสนใจและต้องการ การสนับสนุนให้ผู้สูงอายุมีที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมปลอดภัย และการสนับสนุนให้ผู้สูงอายุสามารถเข้าถึงการศึกษา ทั้งในระบบและนอกระบบ และการเรียนรู้ต่อเนื่องตลอดชีวิตเพื่อให้มีความเข้าใจในชีวิตและเตรียมพร้อมรับวัยสูงอายุ

มาตรการชุมชนซึ่งหมายถึง “ระเบียบแบบแผนและแนวทางการปฏิบัติที่ภาคประชาสังคม/องค์กรเอกชนได้มีขึ้นเพื่อสนับสนุนการดำรงชีพของผู้สูงอายุ” ประกอบด้วย “การจัดตั้งกองทุน/เครือข่ายและการเตรียมบุคลากรที่มีความรู้และความเชี่ยวชาญในการดูแลชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุขึ้นในหมู่บ้าน/ชุมชน การจัดตั้งโครงการบริการสุขภาพ และสถานบริการสุขภาพในหมู่บ้าน/ชุมชนที่พร้อมให้บริการผู้สูงอายุได้ตลอดเวลา การจัดกิจกรรมเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับคนทุกวัย ทั้งกิจกรรมการศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม และกีฬา การจัดกิจกรรมเพื่อให้ผู้สูงอายุได้ถ่ายทอดภูมิปัญญา ความรู้และประสบการณ์ให้กับคนในชุมชน การจัดสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อสนับสนุนการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของผู้สูงอายุอย่างครบถ้วน เช่น สถานที่ออกกำลังกาย ห้องสมุดชุมชน หรือแหล่งเรียนรู้ในชุมชนสำหรับผู้สูงอายุ และการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมบทบาทและความสำคัญของผู้สูงอายุในชุมชน/การปลูกจิตสำนึกให้คนในสังคมให้ตระหนักในความสำคัญของผู้สูงอายุ”

สรุปและอภิปรายผลที่นำไปสู่

กรอบนโยบายการจัดการโครงสร้างและกระบวนการ เพื่อมาตรฐานการครองชีพที่ดีของผู้สูงอายุ

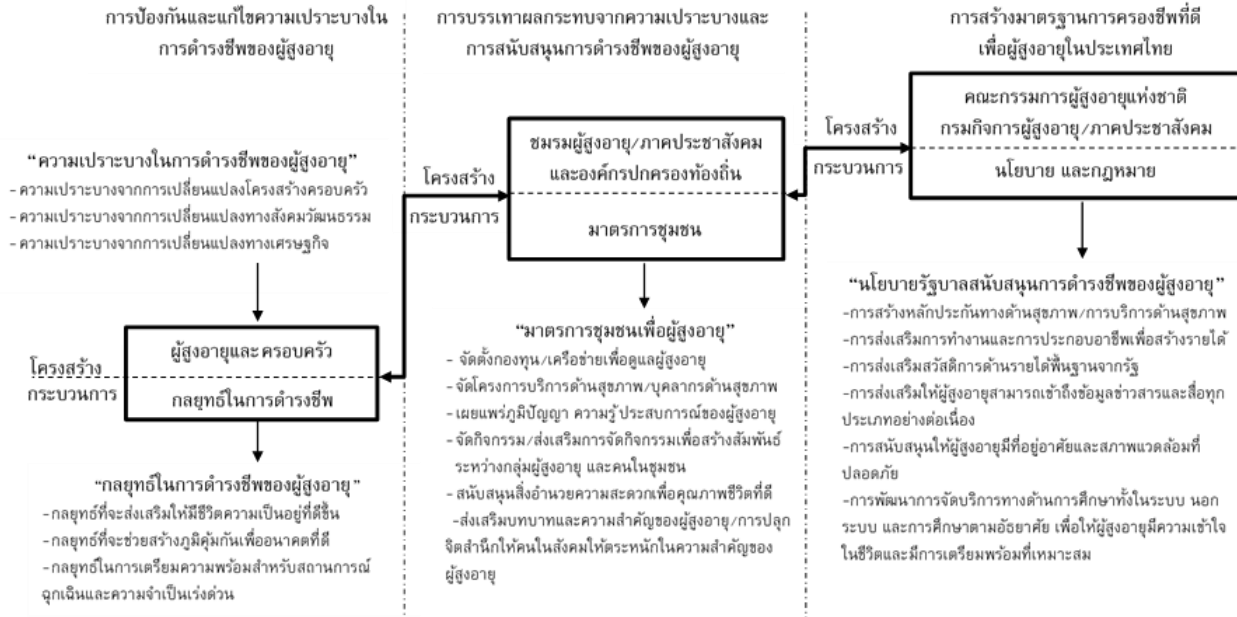
ผลการศึกษากรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนช่วยสร้างความเข้าใจอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับองค์ประกอบและกระบวนการที่สำคัญในการดำรงชีพของผู้สูงอายุได้อย่างครบถ้วนและสมบูรณ์ ในขณะที่การวิเคราะห์โดยใช่ “การให้คนเป็น

ศูนย์กลางของการพัฒนา (People-centred)” และมองทุกอย่างแบบองค์รวม (Holistic) มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันนั้น ช่วยให้เกิดความตระหนักในอิทธิพลของปัจจัยภายนอก รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างอิทธิพล และผลกระทบของปัจจัยเหล่านั้นที่จะมีต่อแนวทางการดำรงชีพของผู้สูงอายุ รวมถึงการยอมรับในความหลากหลายของกลยุทธ์ในการดำรงชีพของผู้สูงอายุ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการกำหนดโครงสร้างและกระบวนการสนับสนุนการดำรงชี้อย่างยั่งยืนของผู้สูงอายุ

ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าการดำเนินงานเพื่อสนับสนุนการดำรงชีพของผู้สูงอายุในระยะต่อไปนั้น สิ่งที่ถูกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องบูรณาการร่วมกัน คือ การวิเคราะห์แยกแยะบริบทด้านความเปราะบางที่นับเป็นความเสี่ยงในการดำรงชีพของผู้สูงอายุ โดยเสนอให้มีการจำแนกออกเป็น “ความเสี่ยงหรือปัญหาที่สามารถป้องกันแก้ไขได้ด้วยตัวผู้สูงอายุ/ครอบครัว” ผ่านการใช้กลยุทธ์ในการดำรงชีพของผู้สูงอายุ และ “ความเสี่ยงที่ต้องป้องกันแก้ไขโดยระบบ” ที่จะต้องใช้มาตรการชุมชนและนโยบายของรัฐบาลในการเข้ามามีมือ

นอกจากนี้สิ่งสำคัญที่ต้องพิจารณาร่วมกันไปด้วยก็คือ “การวิเคราะห์ศักยภาพและความต้องการของผู้สูงอายุ” เพื่อให้การเลือก/การสร้างกลยุทธ์ในการดำรงชีพและการกำหนดบทบาทของโครงสร้างและกระบวนการที่จะช่วยสนับสนุนการดำรงชีพ นั้นเป็นไปอย่างยืดหยุ่น และสอดคล้องกับสถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ในการนี้ ผู้วิจัยขอเสนอ “กรอบนโยบายการจัดการโครงสร้างและกระบวนการเพื่อมาตรฐานการดำรงชีพที่ดีของผู้สูงอายุ” ที่สะท้อนให้เห็นการเชื่อมโยงบทบาทในการสนับสนุนการดำรงชีพของโครงสร้างและกระบวนการทั้งในระดับปัจเจก/ครอบครัว ชุมชน-สังคม ภาพรวมของประเทศ ดังแผนภาพ “กรอบนโยบายการจัดการโครงสร้างเพื่อมาตรฐานการครองชีพที่ดีของผู้สูงอายุ” ต่อไปนี้

กรอบนโยบายการจัดการโครงสร้างและกระบวนการ เพื่อมาตรฐานการครองชีพที่ดีของผู้สูงอายุในประเทศไทย

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. 2554. **พระราชบัญญัติกองทุน**

การออมแห่งชาติ, พ.ศ.2554.

กุศล สุนทรธาดา. 2553. **คุณค่าด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุไทย.** ใน สุชาดา ทวีสิทธิ์ และ สวรัย บุญยमानนท์ (บรรณาธิการ). ประชากรและสังคม 2553.

คุณค่าผู้สูงอายุในสังคมไทย. เอกสารวิชาการสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล หมายเลข 372. พิมพ์ครั้งที่ 1. นครปฐม: สำนักพิมพ์ประชากรและสังคม.

คณะกรรมการผู้สูงอายุแห่งชาติ, กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. 2556. **รายงานสถานการณ์ผู้สูงอายุไทย 2556.** กรุงเทพฯ.

ทัชชววัฒน์ เหล่าสุวรรณ. (2560). การพัฒนารูปแบบการให้บริการสวัสดิการสังคมผู้สูงอายุ ผู้พิการและคนด้อยโอกาสทางสังคม พื้นที่ตำบลยางน้อย อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม, **วารสารการบริหารปกครอง** 6 (1)

วิภาณันท์ ม่วงสกุล. 2558. **วารสารวิจัยสังคม**, ปีที่ 38 ฉบับที่ 2 (ก.ค.– ธ.ค. 2558) หน้า 93-112.

อรทัย อาจอ่ำ. 2553. **แก่แล้วไม่มีคุณค่าจริงหรือ? บทสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับ**

คุณค่าของผู้สูงอายุ. ใน สุชาดา ทวีสิทธิ์ และ สวรัย บุญยमानนท์ (บรรณาธิการ). ประชากรและสังคม 2553. คุณค่าผู้สูงอายุในสังคมไทย. เอกสารวิชาการสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล หมายเลข 372. พิมพ์ครั้งที่ 1. นครปฐม: สำนักพิมพ์ประชากรและสังคม.

Atchley, R. C. (1999). **Continuity and adaptation in aging.** Baltimore, MD: The John Hopkins University Press.

Blieszner, R., & Adams, R. G. (1992). **Adult friendship.** Newbury Park, CA: Sage Publications.

- Carney, D. (1998). *Implementing the sustainable rural livelihoods approach in. In D. Carney, Sustainable Rural Livelihoods: What contribution can we make?* London: DFID.
- Chambers, R., & Conway, R. (1992). *Sustainable rural livelihoods: Practical concepts for the 21st century. IDS Discussion Paper, pp 296.*
- Cowgill, Donald O., & Lowell D. Holmes, eds. (1972). *Ageing and modernization.* New York: Appleton-Century-Criffs.
- Cumming, & Henry, W. E. (Eds). (1961), *Growing old: The process of disengagement.* New York: Basic Books.
- DFID. (1999). *Sustainable livelihoods guide sheets.* London: DFID.
- Havighurst, R. J. (1968). *Disengagement and patterns of ageing.* Chicago: Chicago University Press.
- Krantz, L. (2001). *The sustainable livelihood approach to poverty reduction: An introduction.* Maria Wibom-Willén: Swedish International Development Cooperation Agency.

Translated Thai References

- Ard-am, Orathai. (2010). *Getting aged, getting devalued? : A synthesis about the value of the elderly.* In Suchada Thaweessit & Sawarai Boonyamanond (Eds.). , IPSR Annual Report 2010: Value of the elderly from the eyes of Thai society. (Publication no. 372). Nakhon Pathom: Institute for Population and Social Research, Mahidol University.

- Laosuwan, T. (2017). Developing a Model of the Social Welfare Services for the Elders and Disabilities in Yang Noi Sub-district, Kosumpisai District, Maha Sarakham Province, *Governance Journal* 6 (1)
- Ministry of Social Development and Human Security. (2011). *The National Savings Fund, 2012*.
- Muangsakul, Wipapun. (2015). *The concept of active ageing and capacity development of ageing living alone*. Journal of Social Research, 38, 2 (Jul.– Dec.), 93-112.
- National Commission on the Elderly. (2010). *Situation of Thai elderly 2010*. Bangkok: Office of Welfare Promotion, Protection and Empowerment of Vulnerable groups, Ministry of Social Development and Human Security.
- Soonthorndhada, Kusol. 2010. *The Economic Value of Thai Elderly*. In Suchada Thaweesit & Sawarai Boonyamanond (Eds.), IPSR annual report 2010: Value of the elderly from the eyes of Thai society. (Publication no. 372). Nakhon Pathom: Institute for Population and Social Research, Mahidol University. (In Thai).